

evi'l-hikmetü'l-İslâmiyyetü'l-ulyâ (I-II, Kahire 1323-1324, 1350/1931). **Urduca'ya** tercüme edilmiştir (Abdülazîz Câdû, s. 22). **4. et-Tâcü'l-muraşsa' bi-cevâhiri'l-Şur'ân ve'l-ülûm** (Kahire 1324/1906, 1933). **el-Cevâhir'in** mukaddimesi sayılan eseri Zakir Kadiri Tatarca'ya (Orenburg 1907), Muhammed Halîm Ensârî Urduca'ya (Lahor 1908), Abidin Sönmez Türkçe'ye (*Tefekkür Hazinesi Kur'an-ı Kerim ve İlim Cevherleri*, İstanbul 1974) çevirmiş, ayrıca Çince'ye (a.g.e., s. 25) tercüme edilmiştir. **5. Nehdatü'l-ümme ve hayâtühâ.** Sosyal ve kültürel ıslaha dair *el-Livâ'da* çıkan makalelerinden derlenmiştir (Kahire 1908, 1353/1934). **6. Kitâbü Eyne'l-insân.** Genel barışa dair olup 1911'de Londra'da gerçekleştirilen Uluslararası Halklar Kongresi'ne sunulan bildirdir (Kahire 1911). **7. Kitâbü'l-Ervâh** (Kahire 1918, 1920). **8. Ahlâm fi's-siyâse ve keyfe yetehakkaku's-selâmü'l-âm.** İngilizce yazılmakla birlikte basılmadığından müellif tarafından Arapça'ya çevrilen eser genel barışa, siyasetle kâinattaki nizam arasındaki ilişkiye dair müellifin rüyalarından meydana gelmiştir (Kahire 1354/1935, 1998). **9. Behcetü'l-ülûm fi'l-felsefetü'l-Asriyye ve müvâzenetühâ bi'l-ülûmi'l-Asriyye** (Kahire 1354/1936, 1998). **10. Berâ'etü'l-Abbâse uhtî'r-Reşid.** Tantâvî ile irtibata geçen Hârûnürreşid'in ruhunun kendisinden, kız kardeşiyle ilgili olarak Corcî Zeydân'ın *el-Abbâse* adlı romanında geçen bir hatayı düzeltilmesini istemesine dairdir (Kahire 1355/1936, 1998). Tantâvî'nin yayımlanmış şiirleri de mevcuttur (eserlerinin listesi için ayrıca bk. Jong, XXXIV [1977], s. 153-161). Enver Yûsuf Murâd *Şantâvî Cevheri ve menhecühü fi't-tefsir* (1988, Ürdün Üniversitesi) ve Osman Aslan *Tantâvî Cevheri Örneğinde Bilimsel Tefsir* (2006, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) başlıklı birer yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Ali el-Canbulatî'nin *Fizikâ Şantâvî Cevheri* (Kahire 1962), Abdülazîz Câdû'nun (bk. bibl.) ve Heyyâ Sâmir Miftâh el-Bâdî'nin *Şantâvî Cevheri ve menhecühü fi't-tefsir* (baskı yeri yok, 1987) adlı çalışmaları bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tantâvî Cevheri, *et-Tâcü'l-muraşsa' bi-cevâhiri'l-Şur'ân ve'l-ülûm*, Kahire 1324/1906, s. 10-13; a.mlf., *el-Cevâhir*, Kahire 1350 → [baskı yeri ve tarihi yok], (Dârü'l-fikr), I, 2, 3; a.mlf., *Behcetü'l-ülûm fi'l-felsefetü'l-Asriyye ve müvâzenetühâ bi'l-ülûmi'l-Asriyye*, Kahire 1354/1936, s. 11-13; Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 326-329; Hasan el-Bennâ, *Müzekkirâtü'd-da'ive ve'd-dâ'ie*, Kahire 1939, s. 149, 168-169, 195; Abdülazîz Câdû, *eş-Şeyh Şantâvî Cevheri: Dirâse ve nusûş*, Kahire 1980, tür.yer.; Celal Kır-

ca, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler*, İstanbul 1981, s. 231-238; M. Hüseyin ez-Zehabi, *et-Tefsir ve'l-müfessirün*, Kahire 1405/1985, II, 481-496; Mûsâ Rîzâ Bâştênî v.dğr., *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Fârsî Şode-i Çâpî ez Âgâz tâ Sâl-i 1370*, Meşhed 1380 hş., II, 1051; F. de Jong, "Transmission of Islamic Learning between Egypt and the Volga-Ural Region in the Early Twentieth Century: The Case of Tantâvî Jawharî and Dhâkir al-Qâdiri", *Islamic Civilisation in the Volga-Ural Region* (ed. Ali Çaksu – Radik Mukhammetshin), İstanbul 2004, s. 77-84; a.mlf., "The Works of Tantâvî Jawharî (1862-1940). Some Bibliographical and Biographical Notes", *Bibliotheca Orientalis*, XXXIV, Leiden 1977, s. 153-161; a.mlf., "Djawharî, Şantâvî", *Et Suppl.* (Fr.), s. 262-263; J. Jomier, "Le cheikh Tantâvî Jawharî (1862-1940) et son commentaire du Coran", *MIDEO*, V (1958), s. 115-174; Ahmed Abdülhalîm Atıyye, "Cevherî, eş-Şeyh Şantâvî", *Mv.AU*, Beyrut 1426/2005, V, 574-578.

MEHMET SUAT MERTOĞLU

TANYU, Hikmet

(1918-1992)

Cumhuriyet döneminin ilk Türk dinler tarihçisi.

9 Ocak 1918'de Ankara'da doğdu. 1948'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. 1955'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Kürsüsü'ne Annemarie Schimmel'in asistanı olarak girdi. 1959'da *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* başlıklı teziyle Türkiye'nin ilk dinler tarihi doktoru oldu. 1960'ta Almanya'da alanıyla ilgili araştırmalar yaptı. 1962-1963 yıllarında Kudüs'te İbrânce kursuna devam etti. 1966'da *Türkler'de Taşla İlgili İnançlar* başlıklı çalışmasıyla doçentliğe yükseldi. Aynı yıl Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Dinler Tarihi Kürsüsü başkanlığına getirildi ve 1985'te emekli oluncaya kadar bu görevi yürüttü. 1971-1972 yıllarında Almanya, İngiltere ve Fransa'da araştırmalarda bulundu. 1973'te *Yehova Şahitleri* başlıklı monografisiyle profesör oldu. 1977-1980 yıllarında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığı yaptı. 1979'da dönemin Sovyet müftüsü Ziyâeddin Babahonof'un daveti üzerine Özbekistan, Azerbaycan ve Rusya'yı kapsayan bir geziye çıktı. Bu gezi sırasında Türk dünyasının dinî, tarihî ve kültürel hayatını yakından inceleme imkânı buldu. 11 Şubat 1992'de İstanbul'da öldü ve emeklilik döneminde ikamet ettiği Heybeliada'da defnedildi. Etrafında güçlü bir öğrenci halkası oluşturan (Abdurrahman Küçük, Mehmet Aydın, Harun Güngör, Şaban Kuzgun vb.) Hikmet Tanyu onların Türkiye'nin ilk

dinler tarihçisi olarak yetişmelerine rehberlik etmiştir. Tanyu ekolünü meydana getiren bu ilk nesil sonraki yıllarda Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde görev yapmıştır.

Tanyu kendi metodolojik yaklaşımını "dini etnoloji" diye tanımlamıştır (*Dinler Tarihi Araştırmaları*, s. 124). Bu yaklaşım, etnolojiden ve olayların dinî-kültürel bağlamlarını göz ardı eden katı tarihsellikten farklıdır. Buna göre toplumun mensup olduğu din başta olmak üzere tek tanrıcılığı esas alan dinî kalıntıların, toplumda geçerlilik görmüş dinî âdet, davranış ve inançların etnografik filoloji, mukayeseli mitoloji ve tarihî mukayeseli yaklaşım ile tasnif, tesbit ve tahlilini yapmak gerekir. Zira bir millete ait tanrılarla ilgili efsaneler, âyinlerde okunan dua ve ilâhiler, kahramanlık destanları, millî halk felsefelerini yansıtan atasözleri ve hurafelere yönelik araştırmalar, sadece o milletin değil bütün insanlığın düşünce tarihini ve gelişim evrelerini öğrenmek için önemli malzeme sunar. Tanyu'nun bu yaklaşımı kültür tarih metodu veya etnografik fenomenolojik yöntem diye de adlandırılmıştır. Hikmet Tanyu bu şekilde İslâm öncesi Türk inançlarının dillendirilip yeniden yaşatılmasını amaçlamıştır. Ona göre din etnolojik bir olgu olduğundan bir dine nüfuz edebilmek için öncelikle gerçek inançla bâtil inançların birbirinden ayrıştırılması gereklidir. Tarihî din araştırmalarını yalın Türkoloji araştırmaları biçiminde görmeyen Tanyu, genel anlamda İslâm dinini ve Türk milletinin kültürel problemlerinin çözümüne katkı sağlayacak hususları dinler tarihinin temel araçlarıyla ve etnolojik bir bakışla incelemeye değer bulmuştur.

Tanyu'nun dinler tarihi sahasına dikkat çeken görüşlerinden biri de eski Türk inancının Şamanizm olmadığını savunmasıdır. *Türklerin Dinî Tarihçesi* adlı eserinde eski Türk dinine "tenri (teñgri) dini" yahut "yüce ve ulu tanrı" anlamında "göktanrı inancı" denilebileceğini, Şamanizm veya Toyunizm diye tanımlanamayacağını ileri sürmüştür. Ona göre günümüzdeki Altay ve Yâkut halklarına ait inançları bütün eski Türk kavimlerinin dini olarak görmek yanlıştır. Türk dinini ele alırken bütün Türk kavimlerinin özgün tarihlerini göz önünde bulundurmamak gerekir. Eski Türkler'de kutsal dağ / orman / kaynak / taş / ateş / demirle ilgili inançlar esasen bu tanrı fikrini destekleyici özelliktedir. Bu varlıkların içinde koruyucu ruhların, perilerin ve cinlerin mevcudiyetine inanılmış ve onlara saygı

Hikmet
Tanyu

gösterilmiş, ancak bu ruhlara animizmin öngördüğü şekilde bir kült diye tanımlanmıştır. Eski Türkler'e ait hiçbir etnolojik veri millet olarak Türkler'in bir puta tapma kültüründen bahsetmemektedir. Tanyu'ya göre zâhirde İslâm'ın ruhuna muhalif görünen adak gibi uygulamalara yönelik araştırmalarda sapkınlıktan uzak halk kültürlerindeki niyete bağlı dinî pratik yönü ortaya çıkarmak esas olmalıdır.

Türkiye'nin dinler tarihi bakımından çok önemli bir konumda bulunduğunu vurgulayan Tanyu'ya göre Anadolu -Şiilik, Bektaşılık ve Alevilik dahil- İslâm mezheplerinin yanı sıra tarikatlarla ve mistik şahsiyetlere vatan olmuş, aynı zamanda milâttan önce 6000'lere kadar inen tarihiyle Hitit, Hurri, Frigya, Lidya, Pers, Süryânî, Yunan ve Roma medeniyetlerine ev sahipliği yapmış önemli bir ülkedir. Trakya başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok bölgesi 1071'den önce de Hunlar, Hazarlar, Avarlar ve Peçenekler gibi Türk topluluklarının etkisini derinden hissetmiştir. Tanyu ayrıca, bu çok kültürlü zenginliğiyle Anadolu topraklarının hâlâ arkeolojik açıdan yeterince incelenmemiş ve kadim yerel dinlerin tarihinin henüz tam olarak ortaya konmamış olması sebebiyle bu toprakların kültürel yönlerini öne çıkaracak uzun ve sabırlı araştırmalara ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmiştir.

Eserleri. a) **Dinler Tarihi Çalışmaları:** *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri* (Ankara 1967), *Türklerde Taşla İlgili İnançlar* (Ankara 1968), *Dinler Tarihi Araştırmaları* (Ankara 1973), *Yehova Şahitleri: Dinler Tarihi Bakımından Tenkidi Bir İnceleme* (Ankara 1973), *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler* (I-II, 1976, 1979), *Türklerin Dinî Tarihçesi* (İstanbul 1976), *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı* (Ankara 1980), *Nuh'un Gemisi (Ağrı Dağı) Ermeniler, Bütün Olayların İç Yüzü* (İstanbul 1989). b) **Modern Türkiye Tarihi, Kültürü ve Siyasetine Yönelik Çalışmaları:** *Türkçülük ve Gerçek Demokrasi* (İstanbul 1945), *Türk Gençliğinin Kükreyişi: Türk Mil-*

liyetçiliğinin Davası ve Hedefleri, Komünist ve Komünistlerin Tahlil ve Tenkidi (Ankara 1947), *Türkçülük Davası ve Türkiye'de İşkenceler* (Kayseri 1950), *Ziya Gökalp ve Yeni Türkiye'nin Hedefleri* (Ankara 1956), *Niçin Komünist Oluyorlar?* (Ankara 1958), *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği* (Ankara 1961), *Türkçülük ve Ziya Gökalp* (İstanbul 1962), *Türkçemiz* (I-III, İstanbul 1971, H. Fethi Gözler ile birlikte), *Tevfik Fikret ve Din* (İstanbul 1972), *Ziya Gökalp'in Kronolojisi* (Ankara 1981), *İslâm Dini'nin Düşmanları ve Allah'a İnananlar* (İstanbul 1989). c) **Şiir Kitapları:** *İnsan ve Dünya* (Ankara 1978), *Cihan İçinde Bir Cihan: Felsefi ve İslâmî Şiirler* (İstanbul 1980), *Atatürk İçin Şiirler* (Ankara 1981).

BİBLİYOGRAFYA :

Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara 1973, s. 124; Münir Yıldırım, *Hikmet Tanyu ve Türk Dinî Tarihi Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme* (yüksek lisans tezi, 1996), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya 2005, s. 743-744; a.mlf., "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmaları ve Prof. Dr. Hikmet Tanyu", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 5, Kayseri 1994, s. 17-19; Günay Tümer, "Hocamız Hikmet Tanyu", a.e., s. 5-10; Sami Kılıç, "Hikmet Tanyu'nun Hayatı ve Eserleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Elazığ 1996, s. 225-240; Abdurrahman Küçük, "Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun Hayatı, Eserleri ve Fikirleri", *ACİFD*, XXXVI (1997), s. 499-508; Baki Adam, "Prof. Dr. Hikmet Tanyu'dan Günümüze Dinler Tarihi Çalışmaları", a.e., s. 509-519; Harun Güngör, "Dinler Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Türk Dinî Tarihi Çalışmalarına Katkısı", a.e., s. 521-529; Mustafa Alıcı, "Dinler Tarihi'ne İlk Modern Türk Katkısı: Hikmet Tanyu (1918-1992)'nin Etnografik Fenomenolojisinin Temelleri", *Dinî Araştırmalar*, sy. 26, Ankara 2006, s. 123-154.

MUSTAFA ALICI

TANZ

(bk. MİZAH).

TANZANYA

Doğu Afrika'da bir ülke.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Kuzeyde Kenya ve Uganda, batıda Ruanda, Burundi ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti, güneybatıda Zambiya, güneyde Malavi ve Mozambik ile komşudur; doğusunda Hint Okyanusu bulunur. Resmî adı İngilizce'de The United Republic of Tanza-

nia, Sevâhilî dilinde Jamhuriya Muungano wa Tanzaniya olan ülkenin yüzölçümü 945.087 km², nüfusu 41 milyon (2002), başşehri Dodoma (150.604), diğer önemli şehirleri Dârüsselâm (2.339.910; eski başşehir), Aruşa (270.485), Mbeya (232.596), Mwanza (209.806), Morogoro (209.058), Zengibar (205.870) ve Tanga'dır (180.237).

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Tanzanya'da yüzey şekillerinin ana çizgilerini doğuda alçak kıyı ovaları ve adalar, ortada merkezî platolar ve kırık hatlarla (faylar) kuzey ve güney sınırlarında yer alan yüksek dağlar oluşturur. Kıyı ovaları ile 40 km. kadar açıktaki bulunan Zengibar ve Pemba adaları en alçak kesimleri teşkil eder. Ülke topraklarının büyük bir bölümünü 900-1500 m. yükseltili merkezî platolar kaplar; Doğu Afrika büyük fay sisteminin doğu ve batı kolları da bu platoyu keser. Fay sisteminin Malavi (Nyassa), Rukwa ve Tanganika göllerini içine alan batı kolu Orta Tanzanya boyunca uzanan ve Natron, Manyara ve Eyasi göllerini içine alan doğu kolundan daha belirgindir. Kuzeyde Kenya sınırındaki Meru (4630 m.) ve Afrika'nın en yüksek zirvesi olan Kilimanjaro (5895 m.) dağları ile dünyanın en geniş kalderalarından (büyük krater çukuru) Ngorongoro başlıca volkanik kökenli yer şekilleridir. Afrika'nın üç büyük nehri Nil, Kongo ve Zambesi'nin kaynakları Tanzanya'dır. Orta ve güney bölgelerde geniş bir alanın sularını toplayan Rufiji ırmağı doğuya doğru akarak Hint Okyanusu'na dökülür. Afrika'nın en büyük gölü Wictoria (68.870 km²), ikinci büyük (32.893 km²) ve en derin (1435 m.) gölü Tanganika, üçüncü büyük gölü (29.604 km²) Malavi ülke topraklarında yer almaktadır. Tanzanya'da sıcak ve nemli tropikal iklim hüküm sürer. Adalarda yılın her ay yağışlı olup ortalama yıllık yağış 1500 milimetreden fazla ve aylık ortalama sıcaklık 25 C° civarındadır. Kıyı kesimi aralıktan marta kadar kuzeydoğu yönünden esen yaz ve mayıstan ekime kadar güneybatı yönünden esen kış muson rüzgârlarının etkisi altındadır. Kuzeyde iki, güneyde uzun süren bir tek yağışlı mevsim vardır. En fazla yağış kuzeye ve dağlık bölgelere, en az yağış güneye ve iç platoya (750 milimetreden az) düşer; merkezî yaylaların büyük bir bölümünde kuraklık hâkimdir. Ağaçlı savanlar ve ormanlık alanlar toprakların yaklaşık yarısını kaplar; tarıma elverişli kısım ancak % 4'tür. Fauna ve flora bakımından çok zengin olan ülkede 23.560 km² tutarında on bir millî park doğayı koruma bölgesi olarak ayrılmıştır. Bunların -ve bü-